

BÖLÜM 2

I-MARDİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ (MİLAT TAN ÖNCEKİ DÖNEMLER)

2.1. Eski Taş Çağı'ndan Kalkolitik Döneme Mardin

Mardin ve çevresi, insanlık tarihinin en erken dönemlerinden itibaren yerleşime sahne olmuş, zengin bir arkeolojik mirasa sahiptir. Bölgedeki ilk yaşam izleri, M.Ö. 7000-5500 yıllarına kadar uzanan Eski Taş Çağı'na dayanır.

Eski Taş Çağı (M.Ö. 60.000 - 12.000)

Eski Taş Çağı (Paleolitik Dönem), insanlığın ilk teknolojik ürünleri olan taş aletlerin yapıldığı bir dönemdir. Bu çağın insanları, çakmak taşı ve diğer işlenebilir taşların yanı sıra hayvan kemikleri ve boynuzlarından çeşitli aletler üretmişlerdir. El baltaları, taş bıçaklar, kazıyıcılar, ok ve mızrak uçları bu dönemin karakteristik aletleri arasındadır. Çağın sonlarına doğru daha incelikli işçilik gösteren ve farklı amaçlara hizmet eden aletler gelişirken, ilk sanat ürünleri de ortaya çıkmıştır. Mağara duvarlarına çizilen resimler, küçük heykelcikler ve takılar bu dönemin sanatsal ifadeleridir. Eski Taş Çağı insanları, avcılık ve besin toplayıcılığı ile geçinen göçebe topluluklar halinde yaşamışlardır.

Anadolu, coğrafi konumu itibarıyla kıtalar arasında doğal bir köprü vazifesi görmüştür. Bu yarımada, kurak ve yarı kurak düzlüklerden ormanlık dağlara, alüvyonlu kıyı ovalarından buzullarla kaplı yüksek dağlara kadar geniş bir iklimsel çeşitliliğe sahiptir.

Mardin ve çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalar, bölgenin Eski Taş Çağı'ndan itibaren yoğun bir şekilde iskân edildiğini göstermektedir. Halk arasında “**Hırbe Helale**” olarak bilinen “**Kampüs Alanı**”, Eski Taş Çağı'na ait önemli bir merkezdir. Bu alanda yoğun biçimde **çakmaktaşıları, düğümçük ve baltalar** ile işlenmeye hazır taş alet örnekleri bulunmuştur. Bu bulgular, Mardin'in en erken dönemlerden itibaren yaşam izlerini taşıdığını kanıtlamaktadır.

Neolitik ve Kalkolitik Dönem Yerleşimleri

Mardin İli, Dargeçit İlçesi Ilısu civarında yer alan **Boncuklu Tarla** yerleşimi, **Çanak-Çömleksiz Neolitik B evresine** ilişkin sunduğu verilerle bu döneme ışık tutmaktadır. İnsanlık tarihinin yerleşik yaşam tarzına geçtiği en erken dönemleri içermesi bakımından Boncuklu Tarla, gerek bölge tarihi gerekse **Bereketli Hilal Bölgesi** kültür tarihi için önemli veriler sunar. Buradaki küçük buluntular arasında **Çayönü** ve **Göbeklitepe** buluntularının yakın benzerleri ele geçmiştir ve yerleşim, en az **8000 yıllık (M.Ö. 12000-7000)** bir süreci yansıtmaktadır.

Mardin'in Derik İlçesi'nde bulunan **Kerküşti Höyük**'te yapılan kazılar ise yerleşimin **Kalkolitik Dönem**'e tarihlendiğini göstermiştir. İpek Yolu olarak bilinen karayolu genişletme çalışmaları sırasında tespit edilen höyük, M.Ö. 5800 yıllarına ait **Halaf döneminden** Orta Çağ'a uzanan kalıntıları barındırmaktadır. İpek Yolu üzerindeki **Kemaliye Höyük** ve **Tilki Tepe Höyükleri**'nde de Kalkolitik Dönem'e ait seramik parçaları bulunmuştur.

Mardin'in Nusaybin ilçesinde bulunan **Girnavaz Höyük**'te ve Dargeçit ilçesinde bulunan **Zeviya Tivilki** yerleşmesinde düzenli kazılar yapılmıştır. Ayrıca, Mardin Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazıları da bulunmaktadır. Bu kazılar ve bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda birçok yerleşim tespit edilmiştir. Girnavaz kazısında ve yüzey araştırmalarında **Erken Tunç Çağı**'na ait önemli veriler elde edilmiştir. Bu dönemden tespit edilen diğer yerleşimler arasında **Girharrin-Ortaköy, Gire Koriye, Tell Ermen, Gire Herzem Boğazemri, Gire Hiyale, Gire Haramiye, Gire Kızlare, Gire Hileliye, Desi, Çıldız, Tell Bısım, Tell Minar, Kertvin** ve **Tell Gir Mira; Katarlı-Abukatter, Abdülimam Höyük** sayılabilir.

2.2. Tunç ve Demir Çağlarında Mardin

Mardin coğrafyası, Tunç Çağı'ndan itibaren bölgenin stratejik konumu nedeniyle Hurri-Mitanni ve Asur gibi büyük medeniyetlerin etki alanına girmiştir.

Geç Tunç Çağı (M.Ö. 1600 - 1200)

Geç Tunç Çağı, Kuzey Mezopotamya'da ve özellikle Ilısu Barajı dolum alanı içerisinde kalan bölge ve çevresinde **Hurri-Mitanni** ve **Orta Asur** dönemi merkezlerinden bilinmektedir. Ilısu Baraj Şantiye Alanında yapılan yüzey araştırmasında Dicle'nin hemen karşı kıyısında yer alan **Tatika** ve **Zeviya**

Kavla yerleşimlerinde bu dönemlere ait seramikler ele geçmiştir. Bu dönem hakkında bilgiler, Mardin il sınırları içerisinde tespit edilen yerleşimlerin bir kısmından elde edilmektedir. Kazılar, yüzey araştırmaları, Mardin Müzesi Tescil çalışmaları ve yazılı kaynaklarda adı geçen 72 kadar yerleşmeden sadece 36'sında yaşanan dönemler hakkında bilgiye sahibiz. Bu yerleşimlerin tamamı Tur Abdin Dağları'nın güneyinde, ovada ve nehir kenarlarındadır. Mevcut bilgiler ışığında, Tur Abdin Dağları'nın bulunduğu coğrafyada bu döneme ait yerleşme tespit edilmemiştir.

Demir Çağı (M.Ö. 1200 - 333)

M.Ö. 1200-333 dönemleri, bölgelere göre küçük farklılıklar gösterse de genel olarak **Erken, Orta** ve **Geç Demir Çağı** olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir.

2.3. Mardin'de Önemli Antik Medeniyetler ve Etkileşimler

Mardin, Sümerlerden Akadlara, Elamlardan Hititlere kadar birçok büyük medeniyetin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş, stratejik konumu nedeniyle sürekli el değiştirmiştir.

Subariler Dönemi (M.Ö. 4500-3500)

Mardin ve çevresinin ilk yerleşimleri, Yontma Taş Çağı'ndan günümüze kadar uzanan süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bölgedeki ilk yerleşimin **eski Yakın Doğu tarihinin Subariler** zamanına kadar uzandığı düşünülmektedir. Alman Arkeolog Baron Max von Oppenheim'in 1911-1929 yılları arasında yaptığı kazılardan elde edilen sonuçlara göre, Subariler'in M.Ö. 4500-3500 yılları arasında yaşadıkları ve bu tespiti Sümer ve Babil katları arasında bulduğu pişmiş tuğla kiremitlerinin sebep olduğu belirtilmektedir.¹

Sümerler Dönemi (M.Ö. 3500 - 2000)

M.Ö. 3500-2000 yılları arasında Mezopotamya'da yaşamış olan **Sümerler**, birçok medeniyetin kurucusu olarak kabul edilir. Günümüzde Sümer medeniyeti; Almanlar'dan İngilizler'e, Farslar'dan Araplar'a kadar birçok millet tarafından sahiplenilmekte ve atalarının Sümerliler olduğu ileri sürülmektedir. Bunun temel nedeni, medeniyetin, tarihin, hukukun, bilimin, edebiyatın, tarım ve ekonominin Sümerlerle başlaması; daha doğrusu yazının mucidinin Sümerliler

olmasından kaynaklanan “ilk medeniyetin kurucularının Sümerliler olduğu” yaygın inanıştır.

Yabancı Sümerologlar, Türk Dili ile Sümer Dili’nin akraba olduğunu ileri sürmekte ve bazı Türk tarihçilerine göre Sümerlerin Türklüğünü kasten saklamaktadırlar. Ulu önder **Mustafa Kemal Atatürk** tarafından bizzat yaptırılan **Türk Tarih Tezi** çalışmalarının bir ürünü olan **Güneş Dil Teorisi**, bu tip görmezlikleri çürütmüş, Sümerler ile Türklerin dil akrabalığından çok öte, **kan akrabalığına** dayanan bir yakınlıkta olan iki toplum olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 1: Sümer Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasındaki Benzerlikler

Sıra No	Sümerce	Türkiye Türkçesi	Sıra No	Sümerce	Türkiye Türkçesi
1	Gadun	Hatun	16	Agıl	Akıl
2	Assinu	Asena	17	Bar	Var
3	Gig-Anu	Göktanrı (Gök ana)	18	Er-Eş	Erkek-Kadın
4	Tammuzi	Temmuz	19	Rakibu	Rakip
5	Domuzi	Domuz	20	Aga	Ağa
6	Ginç	Genç	21	Balag-ba	Balaban
7	Auşk	Aşk	22	Amelu	Amele
8	Tar-kus-u	Talih kuşu	23	Zindan	Zindan
9	Ungar	Uygar	24	isum	Işık
10	Altun	Altın	25	iş-ti	işitmek
11	Anu	Ana	26	U-ku	Uyku
12	Tengiz	Deniz	27	Murad	Murat
13	Gozam-Ozam	Ozan	28	Kes-da	Kesmek
14	En-gur-ra	Ankara	29	Bira	Bira
15	Tamga	Damga	30	Me-en	Men-Ben

Sıra No	Sümerce	Türkiye Türkçesi	Sıra No	Sümerce	Türkiye Türkçesi
31	Tagga	Takke	44	L-elvan-ı	Elvan
32	Ge	Gel	45	Nun	Un
33	ilig	ilik	47	Apa	Apa(ağabey)
34	Et	Et	48	Ambar	Ambar
35	Mum	Mum	49	Gaazi	Gazi
36	Huma-kus-a	Huma Kuşu	50	Gid-de	Git-gide
37	Sin	Sin(e)	51	Uri	Arı
38	Karra	Kara	52	Kaskadu	Kaskatı
39	Batu	Batı	53	Arpu	Arpa
40	Sar	Sar(ı)	54	U-ru	Uyruk
41	Heak	Hak	55	Nusa	Neşe
42	Mesu	Meşe			
43	Engin	Engin			

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 6000 yıl geçmesine rağmen birçok Sümer Türkçesi kelimesi günümüze çok az değişiklikle ulaşmıştır. Bazı kelimeler kesinlikle Arapça olmayıp Sümer Türkçesinden Arapça'ya geçmiştir.

Sümerlerin ve bazı devletlerin Türk olduğu gerçeği saklanarak, Türklerin 1071 Malazgirt Savaşı'yla Anadolu'ya geldiği ve istilacı, hiçbir kültürü olmayan barbarlar olduğu gibi yanlış bilgiler dayatılmaya çalışılmıştır. Tarihin başlangıcı olarak kabul edilebilecek Türk kültürü, bilerek yok sayılmaya çalışılmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bu tip çarpıtmaları engellemek için tarih kitaplarına Sümer Türklerini koydurmuş, ancak ölümünden sonra İnönü ve Menderes iktidarlari döneminde Sümerler, sadece Mezopotamya'da kurulan başka bir medeniyetmiş gibi tarih kitaplarından kaldırılmıştır. Ziya Gökalp, "Türk Felsefesi (Tanrı'nın Türkleri)" adlı eserini oluşturmaya çalışırken bu konuya dikkat çekmiş fakat ömrü yetmemiştir. Yine Türkçülüğün fikir, ruh ve dava adamı Hüseyin Nihal Atsız da Sümerlerin tarih kitaplarından çıkarılmasına karşı gelmiş ve İnönü ile bu konuda ters düşmüştür.

Daha eskiye gidildiğinde, Kaşgarlı Mahmut, “Divan-ı Lugat-it Türk” adlı eserinde Türkçe’nin Arapçadan üstün olduğunu belirtirken Sümer Türkçesinden faydalanmış ve Arapçanın Türkçeden ibaret olduğunu savunmuştur.

Sümer Efsaneleri ve Türk Efsaneleri Arasındaki Bağlantılar

Antik çağlardan itibaren, Batı dünyasında Promete’nin insanlara yazıyı, matematiği, astronomiyi, tıbbı, hayvanları evcilleştirmeyi, gemi yapmayı ve kâhinliği öğrettiği efsanesi nedeniyle tüm kültürlerin Yunanlılardan kaynaklandığı inancı yüzyıllar boyu süregelmiştir. Diğer yandan, Tevrat da bir kısmı tanrı tarafından yazdırılmış, bir kısmı İsraililer tarafından yaratılmış ilk dinsel ve edebî kitap olarak kabul edilmekteydi. Ancak geçen yüzyıl içinde Mezopotamya’da yapılan kazılarda elde edilen binlerce yazılı belgenin çözülüp okunmasıyla her iki inanç da kökünden sarsıldı. Zira Promete’den en az 2000 yıl önce Sümerliler bunların hepsini bulmuş, yapmış ve kullanmışlardı. Ayrıca Tevrat’taki birçok konunun Sümerlilerden kaynaklandığı, metinler okundukça daha da netleşmektedir.

Bilindiği gibi Sümerlilerin en önemli bulgularından biri, dillerine göre bir yazı icat etmeleri, onu geliştirmeleri ve kil üzerine yazarak günümüze kadar ulaşmasını sağlamaları olmuştur. Bulunan belgeler arasında büyük değeri olanlar edebî yapıtlardır. Bunlar daha çok Sümerlilerin tanrıları ve dinleri ile ilgili konuları kapsamaktadır. Sümerlilerin dinleri ve edebî yapıtları, gerek kendi zamanlarında yaşayan gerekse daha sonra gelen Ortadoğu milletlerini etkisi altına alarak izleri, bir taraftan Yunanlılar yoluyla Batı dünyasına, diğer taraftan Tevrat ve Kur’an’a kadar ulaşmıştır. Sümerlilerden Tevrat’a geçen konular üzerinde Batı’da bazı yayınlar yapılmış olsa da, ülkemizde bu hususta kapsamlı bir yayın bulunmamaktadır. Sümer dininin etkilendiği din ise Orta Asya Gök Tanrı inancıdır.

Sümerliler’in dillerinin Türkçeye benzediği ve dağlık yerden göç ettikleri kanısı gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bahattin Ögel, Türk Mitolojisi’nin temelini uzay ve dünya ile ilgili inanış ve anlayış olduğunu yazmıştır; Sümer mitolojisinde de bu durum böyledir. Sümerliler yaratılış ve evrenle ilgili düşüncelerini toplu bir halde yazmamışlar, ancak bunlar destanların baş kısımlarında veya ortalarında parça parça anlatılmıştır. Aynı geleneği Türk destanlarında da görmek mümkündür.

Yaratılış Efsaneleri: Sümer yaratılış efsanesine göre, önce her taraf derin ve geniş bir su ile kaplıydı. Bunun adı **Tanrıça Nammu**’ydu. Bu tanrıça sudan

bir dağ çıkarır. Oğlu Hava Tanrısı Enlil onu ikiye ayırır, üstü gök, altı yer olur. Göğü, Gök Tanrısı An, yeri de Yer Tanrıçası Ninkî ile Hava Tanrısı Enlil alır. Buna göre, önce evreni meydana getiren suda olan Ana Tanrıça ile Hava Tanrısı'dır. Gök ve Yer birer tanrı değil, onların sahipleridir.

Türk efsanelerinde çok çeşitli yaratılış motifi olsa da, ana motif birbirine benzer. İlk olarak evren büyük bir sudan oluşur. **Tanrı Ülgen**, bazısında insan olan kişi, bazısında şeytan olan **Erlik** ile bu suların üzerinde uçar. Bir rivayette denizden bir taş çıkarak Ülgen'e konacak bir yer olur. Başka birinde Erlik, diğerinde kişi, bir diğerinde ise yaban ördeği suyun içinden toprağı çıkararak yeri meydana getirir. Bir başka anlatıma göre ise su içindeki **Tanrıça Akana** veya **Ak-ene**, Ülgen'e yeri ve göğü nasıl yaratacağını söyler. Ülgen de yere ve göğe "ol" der, onlar da olurlar (Bahattin Ögel). Ülgen'in yer ve göğe "olun" demesi ve evreni 6 günde yaratarak yedinci gün dinlenmesi, Tevrat ve Kur'an'daki Allah'ın "ol" diyerek yeri göğü 6 günde yaratması ve yedinci günü dinlenmesi motifleriyle paralellik göstermektedir.

İnsan Yaratılışı Efsaneleri: Sümer'de tanrılar çoğalmaya başlayınca kendi işlerini yapıp yetiştiremediklerinden yakını ve bütün tanrıların yaratıcısı Tanrıça Nammu'ya gelerek işlerini yapacak kimseler yaratması için yalvarırlar. O da oğlu Bilgelik Tanrısı Enki'yi derin uykusundan uyandırarak tanrıların işlerini görececek birilerini yaratmasını söyler. Enki de annesine derin sudan çamur almasını, ona tanrıların görüntüsünde şekil vermesini, ona bu işte yer tanrıçası ile doğum tanrısının yardım edeceğini söyler. Enki, "Ey anneciğim! Yeni doğanın kaderini söyle," der ve sonunda o bir insan olur.

Türk efsanelerinde insanın yaratılışı ise şöyledir: Bir rivayette Tanrı Ülgen deniz yüzünde toprak parçası görür. Bu toprağı "insan olsun" der ve o insan olur. Adı Erlik'tir. Bu varlık, tanrı ile kendini bir tutmaya kalkınca, tanrı etleri çamurdan, kemikleri kamıştan yedi insan daha yaratır. Türk Memluk efsanesinde ise, bir mağaraya dolan çamurlardan, yağmur ve sıcak etkisiyle 9 ay sonra ilk erkek meydana gelir. Buna "Ay Atam" denilmiş, tekrar mağaraya dolan çamurlarla 9 ay sonra da bir kadın dünyaya gelmiş ve buna da "Ayva-akyüzlü" denilmiştir. Başka bir efsanede Tanrı insan şeklinde 7 erkek ve 4 kadın yapmış. Diğer bir Altay efsanesine göre Tanrı Ülgen, insanın etlerini topraktan, kemiklerini taştan yapar.

Kadının Tevrat'a göre Adem'in kaburgasından yaratılması, Adem ile Havva'nın cennetten kovulması motifi hakkında Bahattin Ögel kitabının 475. sayfasında bazı yorumlar yapmış olsa da, bu hikâyenin kaynağı Sümerliler'e dayanmaktadır.

Sümerlerde Dilmun adında, saf, temiz tanrıların yaşadığı bir ülke vardır. Hastalık ve ölümün bilinmediği bu yaşam ülkesinde su bulunmamaktadır. Su Tanrısı, Güneş Tanrısına, yerden su çıkararak orayı tatlı su ile doldurmasını söyler. Güneş Tanrısı istenileni yapar. Böylece Dilmun meyve bahçeleri, tarlaları ve çayırıları ile tanrıların cennet bahçesi haline gelir. Bu bahçede Yer Tanrıçası sekiz şifa bitkisi yetiştirir. Bilgelik Tanrısı Enki, yenmesi yasak olan bu meyvelerden hepsinden tadar. Yasak meyveleri yiyen Tanrıya, Tanrıça çok kızar ve onu ölümle lanetleyerek ortadan kaybolur. Diğer tanrılar büyük güçlüklerle Yer Tanrıçasını bularak Tanrıyı iyi etmesi için yakanırlar. Tanrıça, Tanrının sekiz bitkiye karşı hasta olan sekiz organı için birer şifa tanrısı yaratır. Bunlardan beş tanesi tanrıçadır. Hasta olan organlardan biri kaburgadır. Onu iyi eden tanrıçanın adı, “Kaburganın Hanımı” anlamına gelen **Nin.ti**’dir. Bu kelimede “Nin” hanım, “-ti” kaburgadır. “-ti”nin diğer anlamı “yaşam”dır. Bu hikâye Tevrat’a geçerken kaburgadan bir kadın yaratılmış ve “-ti” kelimesinin ikinci anlamı alınarak “kaburganın Hanımı” yerine İbranicede “Hayat Veren Hanım” anlamına gelen **“Havva”** adı verilmiştir. Özbeklere göre insanın ilk atası “Kil Han” imiş. Bahattin Ögel, bunun İran’daki “Kil Şah’ın” bir devamı olduğunu söyler. Tevrat’taki “Adam”ın anlamının da kırmızı toprak olması oldukça ilginçtir.

Kil → Adam → Kırmızı Toprak

Görüldüğü üzere, gerek tek tanrılı dinlerde gerek Türk efsanelerinde, Sümer’de olduğu gibi, evren sudan, insan ise topraktan meydana gelmiştir.

Yeraltı Dünyası İnançları: Türklerin Yeraltı Dünyası hakkındaki inanışları, Sümerlilerin inanışına benzemektedir. Sümerlilere göre Yeraltı Dünyasında ölümler nehir yoluyla götürülür. Nehrın sonunda Yeraltı Tanrıçası Ereşkigal’ın 7 kapıdan geçilen sarayı bulunmaktadır. Oraya gitmek isteyenler için bazı yasaklar vardır. Aynı motif Türk efsanesinde de bulunur. Bahattin Ögel, Kur’an’daki Cennet’in Irmağı’nı (şol cennetin ırmakları akar Allah deyu deyu) olarak yorumlamak istemişse de, bunun Sümer’deki Yeraltı Nehri olduğu kuşkusuzdur. Aynı nehir Tevrat’ta **Şeol**, Yunan’da **Hades** olarak bulunmaktadır.

Kutsal Kuş Motifleri: Sümer metinlerinde gök gürültüsü bulutlarını simgeleyen **“İmdugud”** adlı kutsal bir kuş vardır. Bu kuş kaderleri verir, sözüne karşı gelinmez ve yardımlar yapar. Onun kanatları açılınca bütün göğü kaplar. Bu kuş, Akadlılarda **“Anzu”** adını alarak birinci yüzyıla kadar çivi yazılı metinlerde

varlığını korumuştur. Bazen kartal olarak da algılanan bu kuş ve yılanla ilgili bazı hikâyeler Sümer metinlerinde yer alır.

Bunlardan birinde, Aşk Tanrıçası **İnanna**, Tanrılar Bahçesinde dalsız budaksız bir ağaç yetiştirir. Ağacın tepesine Imdugud Kuşu, ortasında “**Lilit**” isimli bir cin ve köküne de bir yılan yuva yapmıştır. Bu yüzden Tanrıça, tahtasından istediğini yaptırmak için ağacı kestiremez. **Gılgamış** imdadına yetişir, onları kaçıtır ve ağacı keserek Tanrıça’ya verir.

İkinci hikâyede ise, Kral **Etana**’nın çocuğu olmaz. Çocuk yaptıran bitki gökte yer alsa da göğe çıkma imkânı yoktur. Bunun üzerine Etana, bir gün bir çukura düşmüş kartal yavrularını bir yılanın yemesinden kurtarır. Kuş buna çok sevinir. Karşılık olarak, kralın otu alabilmesi için kanatlarının üzerine bindirerek göğe çıkarmaya başlar. Kuş her yükselişte aşağıda ne gördüğünü sorması üzerine kral, evvelâ geniş bir alan olduğunu, gittikçe küçüldüğünü, en sonunda da hiçbir şey göremediğini, korktuğu için hemen indirmesini söyler.

Üçüncü hikâyede ise, Kahraman **Lugalbanda**, Zabu ülkesinden kendi şehri olan Uruk’a dönmek için, Imdugud kuşunun dostluğunu kazanmak ister. Kuş yuvasında bulunmadığı zaman yavrularına yağ, bal, ekmek verir ve onlara bakar. Kuş, yavrularına böyle güzel bakana candan dost olmaya, ona yardım etmeye karar verir ve Lugalbanda’nın şehrine rahatlıkla dönmesini sağlar.

Bu üç hikâyedeki kuş ve yılan motifi, Orta Asya efsanelerinde çeşitli şekillerde bulunur. Örneğin, Teleüt Türkleri’nde **Merküt** soyundan bir boya göre, sağ kanadını güneş, sol kanadını ay kaplayan kutsal bir gök kuşu vardır. Sibirya ve Orta Asya şamanları kartalı tanrı elçisi olarak görmüşlerdir. Altaylılar’ın **Kögütey destanında** kahraman **Kara Batur**, atlarını çalan “Kaan Kerede” adındaki kuşu ararken onun iki yavrusunu ejderden kurtarır. Kuş da Kara Batur’a atlarını geri verir. Yolda düşmanları tarafından öldürülen kahramanı, kuş hayat suyu vererek canlandırır. Görüldüğü üzere bu Altay hikâyesi, Sümer hikâyesiyle neredeyse birebir aynıdır. Bu anlatımı Kırgızlar’ın **Ertöşük destanında** ve Uygur Türkleri’nin **Bilge Buka anlatımında** da görmek mümkündür. Zend Avesta’dan gelmiş olabileceği söylenen bu masalsı kuşa İranlılar **Simurg**, Araplar ise **Zümrüd-ü Anka** demektedir. Türklerdeki **Hüma kuşu**, peygamberin hadislerinde **Cennet Kuşu** olarak bildirilen kuştur. Cennette yer alan bu kuş, zaman zaman 7 kat göğe çıkıp Tanrıya gidip gelmekte ve dolayısıyla tarih öncesi destanlara ve hikâyelere konu olmaktadır. Çeşitli adlar almış ve efsanelere

karışmış bu tanrısal kuş hikâyesinin M.Ö. en az 3000 yıllarında Sümerlilerde başladığı, Hüma kuşunun da aynı kaynaktan geldiği kuşkusuzdur.

Görüldüğü gibi, Sümerlilerin İmdugud kuşu, Akadlılar'da Anzu, Araplar'da Zümrüd-ü Anka, İran'da Simurg, Hintliler'de Garuda, Türkler'de Hüma adları altında çeşitli efsanelere konu olarak varlığını sürdürmüştür. Amerika yerlileri arasına kadar uzanan bu kuş motifi de Sümerler'e ve hatta Sümerler'den çok daha önceki Ön Türk kültürlerine dayandığı şüphesizdir.

Sümer ve Türk Kültüründe Kahramanlık ve Sayı Sistemleri: Sümer kültürü ile Türk kültürü arasındaki bir başka benzerlik ise **kahramanlık anlayışıdır**. Sümerlerde kahramanlar tanrılarla bağlantılı, insanüstü güçlere sahip kişiler olup ilk kahramanlıkları genelde ülkeye zararlı olan büyük güçteki hayvanı öldürmektir. Aynı motif Türk kahramanlarında da görülmektedir.

Sümerler'de “7” temel sayı olarak görülür: 7 dağ aşmak, 7 kapı geçmek, 7 kat gök, 7 tanrısal ışık, 7 ağaç gibi. Türkler'de temel sayı “9” olmasına karşın, 7 sayısı da bulunur: 7 iklim, 7 yıl, 7 gün, 7 gök kırsağı gibi. Yine aynı şekilde, Türk Kağanı, tanrı tarafından çeşitli güçler verilerek insanları idare etmek üzere tahta oturtulmuştur. Sümerler'de de tanrılar şehir beylerini kendileri seçerek ve güçler vererek kendileri yerine ülkeyi idare ettirmektedirler.

Kutsal Dağlar ve “Karabaşlı” İfadesi: Türkler'de dağlar tanrıya yakın sayıldığından kutsal kabul edilmiştir. Sümerler'de de dağlar, tanrılarla insanlar arasında bağlantı kurdukları düşüncesiyle kutsal sayılmıştır. Bu nedenle dağ olmayan Mezopotamya'da Sümerliler, tanrı evlerini yapay tepeler üzerine yapmışlar ve yüksek binalarla devasa yapılar inşa etmişlerdir (**Zigguratlar**).

Sümerliler kendilerini “**Karabaşlı**” olarak adlandırmaktaydı. Divan-ı Lugat-it Türk, cilt III, sayfa 222'de, Türkler arasında erkek ve kadın kölelere “Karabaş” deyimini kullanıldığı yazılıdır. Manas destanında ise Manas ziyafete yalnız çağrıldığında, “yalnız başına bir yigidiz” anlamında, “Karabaşlı Kişiyiz” demıştır.

Görüldüğü gibi, Sümer kültürü ile Türk-Ön Türk kültürü ve mitleri arasında neredeyse birebir benzerlikler bulunmaktadır. Tüm bu benzerliklere dil benzerliğini ve dil ailesinin aynı olmasını da eklediğimizde ve Sümerler'in Ön Türklerin yaşadığı topraklardan Mezopotamya'ya geldiği kabul gördüğünde, Sümerler'in **Türk soylu bir kavim olduğu** gün gibi aşikârdır.

Akad Dönemi (M.Ö. 2850-3000)

Fırat ve Dicle havzasında tarihte üç büyük Sami göç hareketi cereyan etmiştir. Bu göçlerin ilki, M.Ö. 2500’lerde vuku bulduğu tahmin edilen **Akkad Göçleri**’dir. Bu kabilelerin gerçekleştirdiği göç hareketi, Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı Doğu Sinear’ı ele geçirmeleri ve Bağdat civarındaki Kiş şehrine yerleşmeleriyle sonuçlandı. Günümüz Araplarının en eski ataları olarak kabul edilen Akadların gelmesiyle birlikte, Fırat ve Dicle havzasında gerek etnik gerekse siyasi çehre değişmiştir.

Samiler, uygar Fırat ve Dicle havzası toplumunun çevresinde yarı göçebe bir hayat sürerek yavaş yavaş Fırat ve Dicle havzasına sızmışlardır. Sümerler, M.Ö. 4. binyılın sonlarından 3. binyılın sonlarına kadar olan dönemde Fırat ve Dicle havzasında birçok şehir devleti kurmuş ve bu şehir devletleri kendi aralarında hâkimiyet mücadelesi vermiştir. Sümerler, yaşadıkları büyük mücadeleler yüzünden ulusal birliği sağlayamadılar. Bu durum, aslında oldukça uygun koşullara sahip olmalarına rağmen merkezi bir devlet kurmalarını engelledi. Sonuç olarak, MÖ 2500’lerden itibaren Fırat ve Dicle havzasına sızmaya başlayan ve MÖ 2350-2150 yılları arasında güçlü bir devlet kurmayı başaran Sami kökenli **Akadlar’ın egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar**. Böylece, Fırat ve Dicle havzasında kurulan ilk Sami devleti, **MÖ 2350 yılında Sargon tarafından kurulan Akad İmparatorluğu** oldu.

Elam Dönemi ve Babil İmparatorluğu (M.Ö. 2230-1925)

Hammurabi (M.Ö. 1793-1750), Babil’in altıncı kralıydı. Sümer ve Akadları fethederek, Babil İmparatorluğu’nun ilk kralı olmuştur. Böylece Babillerin Fırat ve Dicle havzasında hegemonyasını kurmuştur. Çoğu kişinin düşündüğünün aksine, ona ilk kanun koyucu unvanı verilmesi yanlış bir düşüncedir; Hammurabi kanunları ilk kanunlardan ziyade, **ilk reformsal ilerleme kanunlarıdır**.

Günümüzün Irak sınırlarında bulunan bölgede, Fırat ırmağının kıyısında kurulu Babil’in o dönemdeki kent devletinin altıncı kralı olan Hammurabi, ülkesini M.Ö. 1792-1750 yılları arasında yönetti. M.Ö. 1770 yılında kurduğu Babil İmparatorluğu, Fırat ve Dicle ırmaklarının arasında kuzeyde Ninova’ya kadar ulaştı. Komşuları Larsa, Mari ve Asur ile 30 yıl boyunca savaştı ve İran körfezinden Diyarbakır’a, Zagros’dan batı çöllerine kadar uzanan bir imparatorluk yarattı. Hâkimiyetindeki toprakları merkezi bir sistemle yönetti. Resmi yazışma düzenini kurdu. Ayrıca ilki İran’da kurulan posta teşkilatını ülkesine getirtmiş, polis teşkilatını ve ilk belediye sistemini kendi iktidarında

oluşturmuştur. Polis teşkilatı şehrin iç güvenliğini sağlıyor, ayaklanma ya da suç olduğunda derhal müdahale edip suçluları yakalıyordu. Yakalanan bu suçlular, oluşturulmuş mahkemelerde kendi yazdığı 282 maddelik kanunlara göre cezalandırılıyordu; ancak genelde bu cezalar çok ağır olmaktaydı. Belediye reisini Hammurabi kendisi atıyordu. Kurduğu belediye sistemi günümüzdeki sistemlere benziyordu; şehrin düzenlenmesi, onarılması ve temizlik işlerine belediye bakıyordu. Kurduğu Posta teşkilatı sayesinde şehri, mahalle mahalle, sokak sokak ve ev numaralarına göre ayırt etmişti. Böylece istenilen doğru adrese bu şekilde posta ulaşıyordu. Bu sistemin yapılan arkeolojik buluntular sayesinde ilk kez Hammurabi zamanında yapıldığı kesinleşmiştir.

Hammurabi bilime ve sanata çok önem vermekteydi, özellikle de mimari konulara. Bunun en büyük ispatı ünlü **Babil Kulesi** ve **Babil Asma Bahçeleri**'dir. İktidarı süresince kendisini tanrılaştırdı ve “kralların tanrısı” olarak ilan etti. Erkeklerin varis olabileceği mutlak monarşi kurdu. Bu dönemde Babil ülkesinin tanrısı **Marduk**, Sümer-Akad topluluklarının yüksek tanrılarının biri oldu. Yürürlükteki yasaları sisteme bağlamasıyla **Hammurabi Kanunları**, dünya tarihinin önemli yasalarını temsil etti. 282 madde halinde taş sütunlara yazılan bu yazıtlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökme dönemine girmesiyle 1901-1902 yıllarında Fransız araştırmacılar tarafından keşfedilmiş ve Louvre müzesine taşınmıştır. Bu kanunlara göre; köleler ve hür insanlar arasındaki farklılıklar belirtilmiş, hür insan olmayanlara kısas kanunu (hırsızlık yaparsa elinin kesilmesi vb.) başta olmak üzere, evlilik gibi konularda günümüzde hala bazı toplumlarda uygulanan kanunlar bahsedilen dönemde ortaya çıkmıştır.

Hititler Dönemi (M.Ö. 1925)

Hint-Avrupa dil ailesine mensup olmaları nedeniyle Hititlerin genel kabulü Avrupa kökenli bir topluluk olmalarıdır. Ancak 1930'larda **Mustafa Kemal Atatürk** öncülüğünde ortaya atılan **Türk Tarih Tezi**'ne göre Hititler bir Türk medeniyetiydi. Bilimsel çevrelerde ise Türk Tarih Tezi, romantik ve milliyetçi yönlerinin olduğu savlarıyla eleştirilmiştir.

Tarihçi ve araştırmacı Sinan Meydan, Batı'nın 19. yüzyıldaki kazı çalışmalarından sonra Hititler gibi medeniyetleri Avrupa kökenli kabul edip sahiplendiğini ve Hititler'in Türk olduğu tezinin Batı merkezli tarihe karşı bir başkaldırı olduğunu belirtmiştir. Tarihçi Prof. Dr. Tufan Gündüz ise Hititler'in Türkler'le alakası olmadığını ve buharlaşmış bir kavim olduğunu söylemiştir. Daha sonraları

Hititlerin Batı Kafkas halkları olan **Çerkezlerle** bir ilişkisi olduğu hakkında araştırmalar yapılmıştır. Hititçe ve Çerkezce'nin dil yapısı ve kelimeler açısından birbirine çok benzediğini gösteren çalışmalar mevcuttur.

Midiller Dönemi (M.Ö. 1924-1367)

M.Ö. 1925 yıllarında Mardin'i işgal eden Hititler, bir yıl sonra şehri terk etmişlerdir. İran dolaylarından gelen Ari Irkından **Midiller**, Mardin ve çevresini ele geçirmiştir. Yaklaşık 500 yıl hüküm süren Midiller, bilinmeyen bir sebeple Mısırlılarla vergiye bağlanmış ve bir Midilli prensesini de Mısır Firavunu ile evlendirmişlerdir. M.Ö. 1367 yılında Midiller arasında iç savaş çıkmış, bunu fırsat bilen Asur Kralı Asur-uballit I, Mardin ve çevresini topraklarına katmıştır.

Asurlar Dönemi (M.Ö. 1367-1190 ve M.Ö. 1060-800)

M.Ö. 1060'ta I. Asurnasirpal zamanında Hititler birleşerek Gılgamış yakınlarında Asurluları yenmişlerdir. Ancak Asurluların tekrardan kuvvetlenmeleri üzerine Mardin, Asur hâkimiyetine girmiştir. M.Ö. 800 yılına kadar Asurluların elinde kalan Mardin, daha sonra Urartu Krallığı egemenliğine geçmiştir. Urartu Kralı Minua zamanında Mardin 50 yıl Urartu idaresinde kalmıştır.

Asurluların bölgeyi ısrarla kontrol etmek istemelerinin sebebi, İran, Anadolu, Suriye ile Mezopotamya'yı birbirine bağlayan en önemli karayolu şebekesinin buradan geçmesidir. Türkistan ve Hindistan'dan gelip İran güneybatı yönüne geçtikten sonra Nusaybin'de Basra'dan gelen güzergâh ile birleşip batıya yönelen, Mardin çevresinde ikiye ayrılıp bir yandan Harran, Karkamış üzerinden Doğu Akdeniz kıyılarına ulaşan yolu kontrol edebilmektir. Bu yol sistemi askeri, siyasi, iktisadi açılardan olduğu kadar, bölgedeki bağıcılık ve tahıl üretimi açısından da önemliydi.

M.Ö. IX. yüzyılın başlarına kadar devam edecek olan bu süreç içerisinde Mardin çevresinin demografik yapısı tamamen değişecek ve M.Ö. XI. yüzyılın ortalarına doğru yöreye Arami göçebeler bir yandan kuzeye doğru yayılırken, diğer yandan daha az kentleşmiş, göçebe hayat tarzının daha etkin olduğu bir durum ortaya çıkacaktır. Bu durumu lehine kullanan Asurlular yeniden toparlanmış ve II. Adad-nirari (M.Ö. 911-891) Arami Kralı Nur Adad'ın şiddetle karşı koymasına rağmen Nusaybin'i zapt etmiştir. Bu durum, Asurlular için tekrar kuzey ve batıya yayılma dönemini başlatmış, nihayet M.Ö. VIII.

yüzyılın sonlarına doğru, II. Sargon (M.Ö. 721-705) tarafından kesin olarak Asur hâkimiyeti altına alınmıştır.³

Urartular Dönemi (M.Ö. 741-724)

Mardin, Asur hâkimiyetinden sonra **Urartu Krallığı** egemenliğine geçmiştir. Urartu Kralı Minua zamanında Mardin 50 yıl Urartu idaresinde kalmıştır.

Frig (Trak) ve Kimmer Dönemi (M.Ö. 715)

At üzerinde savaşan Sakalar (İskitler), yaya olarak savaşan Kimmerlere karşı üstünlük sağlamışlardı. M.Ö. 714'te Urartu sınırını aşarak Orta Anadolu'ya doğru saldırılara başladılar. **Kummuh (Adıyaman yöresi)**, **Meluddu (Malatya)**, **Tabal (Nevşehir-Kayseri yöresi)**, doğuda **Şubria (Diyarbakır yöresi)** ve batıda **Hubuşna (Ereğli)**'ya kadar yayıldılar. Kimmerler daha sonra Karadeniz'in güney kıyısı boyunca batıya ilerleyip Sinop (Sinope) civarında bir üs oluşturmuş ve Tabal'a doğru güneye yönelmişlerdi.

Asurlular'ın "Gimirai" dediği ve Tevrat'da da "Gimiraya", Antik Grek kaynaklarında "Kymmerio" olarak geçen Kimmerler'in kökenleri hakkında çok detaylı bilgi olmamakla birlikte, Hint-Avrupa kökenli bir kavim olduğu ve İranî bir dil ya da Trakça konuştuğuna inanılır. Ancak, Kimmerler'in **Türk (veya proto-Türk) kökenli olduğu** da iddialar arasındadır. Ünlü tarihçi Prof. Dr. Taner Tarhan, Kimmerlerin... (metin burada kesilmektedir, devamı sağlanmalıdır).²

2 Bölümdek kullanılan kaynaklar: Oppenheim, Baron Max von. (1911-1929 yılları kazı sonuçları). (Bu kaynak için tam bir künye ve sayfa numarası verilmelidir. Aksi takdirde akademik olarak eksik kalacaktır.)

[2] Ögel, Bahattin. **Türk Mitolojisi**. (Bu kaynak için yayın bilgileri ve baskı yılı eklenmelidir.)

[3] Göyünç, Nejat. (1991). **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sa.13. Ankara: Türk Tarih Kurumu